

Παντελής Πουλιόπουλος:
Ένας ευφυής μαρξιστής του Μεσοπολέμου

Γρηγόρης Καραφύλλης

1.Εισαγωγικά

Η ενασχόλησή μας με το γενικό πορτρέτο, τις βασικές ιδεολογικές αντιλήψεις και τις πολιτικές προτάσεις του ευφυούς μαρξιστή, θεωρητικού επιστήμονα και κοινωνικού ακτιβιστή Παντελή Πουλιόπουλου¹ έχει ως στόχο την προβολή του θετικού του παραδείγματος για την ανάλυση της κοινωνικής δομής, τη συνέπεια στην επαναστατική πράξη, το ήθος και το χαρακτήρα του αγωνιστή και την προτεραιότητα του συνολικού και συλλογικού έναντι του ατομικού, συνθήκη εκ των ων ουκ άνευ για οποιαδήποτε αριστερή προσέγγιση των πραγμάτων. Πριν προχωρήσουμε όμως στην κατάθεση της ταυτότητας και την καταγραφή των ιδεών και της πολιτικής πράξης του Πουλιόπουλου, κρίνουμε απαραίτητο, λόγω της επίδρασης που ασκεί ακόμη η προσωπικότητά του σε κύκλους της αριστερής διανόησης, να εντάξουμε και το παράδειγμά του στο γενικότερο πλαίσιο των επιδράσεων που δέχονται οι μεταγενέστεροι από τους προγενέστερους, οι οποίοι, ως υποκείμενα της ιστορίας, συγκροτούν θεωρίες, διατυπώνουν απόψεις και διαμορφώνουν αντιλήψεις. Το πλαίσιο αυτό θα μας δείξει ότι και η δική του ένταξη λειτουργεί κανονιστικά, αφού και ο ίδιος δέχτηκε άμεσες επιδράσεις από ένα σύστημα κοινωνικών αντιλήψεων, τις οποίες υιοθέτησε, ανέπτυξε, εξειδίκευσε και επιχείρησε διά της πράξης του να εφαρμόσει. Η προφάνεια που αποκαλύπτεται έτσι θα επιβοηθήσει τη συζήτηση για το χρηστικό παράδειγμα του Παντελή Πουλιόπουλου στον στόχο που έχουμε θέσει.

¹ Για βιογραφικά και άλλα στοιχεία της ταυτότητας του Π. Πουλιόπουλου, βλ. κυρίως, Δημήτρης Λιβιεράτος, *Παντελής Πουλιόπουλος*, εκδ. Γλάρος, Αθήνα 1992, αλλά και στους παρακάτω: Μιχαήλ Σ., *Παντελής Πουλιόπουλος. Μια κριτική θεώρηση του έργου του*, ειδικές εκδόσεις της Σοσιαλιστικής Αλλαγής, Αθήνα 1983, τον Πρόλογο του Λ. Μπόλαρη στη νέα έκδοση του *Δημοκρατική ή σοσιαλιστική επανάσταση στην Ελλάδα*, εκδ. Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, Αθήνα-Λευκωσία 2006, σσ. 9-18 και Σ. Γιαννέλης, *Ο Παντελής Πουλιόπουλος και ο Μαρξισμός*, μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Ιωάννινα 2011, σσ. 34-39.

2. Επιδράσεις των αντιλήψεων και πράξεων των προγενεστέρων

Στο κοινότοπο θεωρητικό ερώτημα κατά πόσον οι αντιλήψεις και οι πράξεις των προγενεστέρων² επηρεάζουν το δικό μας σκέπτεσθαι και πράττειν - με την έννοια ότι λειτουργούν προτρεπτικά ή αποτρεπτικά - η απάντηση που δίνεται συνήθως συνδέεται και συσχετίζεται με τον δικό μας αρχικό προσανατολισμό, με τη δική μας στάση στα γινόμενα και την προοπτική που δίνουμε στα συμβαίνοντα και εντέλει με τη δική μας σκοποθεσία στην επίκληση συμπεριφορών άλλων ιστορικών υποκειμένων που επιβοηθούν και ενισχύουν τη δραστηριότητά μας ή μας προφυλάσσουν από αρνητικές πρακτικές που ο χρόνος και οι συμβάσεις επιπτώσεις έχουν αποτιμήσει ως τέτοιες. Βέβαια, πρέπει να έχουμε πάντοτε υπόψη το ιστορικό αξιολογημένο, ότι δηλαδή το εύρος των επιδράσεων αυτών εξαρτάται από το ποσοτικό μέγεθος του κοινωνικού σώματος που τις αποδέχεται και το οποίο, κατά κανόνα, αντιστοιχίζεται δυνητικά και δυναμικά με τις κοινωνικές τάξεις που αντικειμενικά εκφράζουν τα συμφέροντά του. Με άλλα λόγια, θέλω να υποστηρίξω ότι υπάρχει μία παροντική χρήση και ερμηνεία του παρελθόντος και ότι το αξιακό μέγεθος των προσώπων που παρήλθαν αποτιμάται και από τη δυνητική συμβολή τους στην πράξη του παρόντος. Ανάλογα, δηλαδή, με την υπάρχουσα ή την προτεινόμενη διαρρύθμιση της κοινωνίας λειτουργούν και οι αναφορές ή οι επικλήσεις προς το παρελθόν, ως υποστηρικτικές ή απορριπτικές του υπάρχοντος ή του εν δυνάμει και προτεινομένου status quo.

Αν εκλάβουμε το παραπάνω διάγραμμα ως το γενικό πλαίσιο μέσα στο οποίο λειτουργούν οι επιδράσεις των προγενεστέρων προς τους νεωτέρους και οι αναφορές των παροντικών συνειδήσεων προς το απόθεμα των λόγων και των έργων των προϋπαρξάντων, θα μέναμε σε μια γενική αναφορά – που ισχύει μεν, αλλά ταυτοχρόνως είναι και

2 Βλ. Talcott Parsons, *Social structure and personality*, London 1970, Free Press, Collier-MacMillan – Peter Leonard, *Personalism and Ideology: towards a materialistic understanding of the individual*, London, Mac Millan 1984 – Lucien Seve, *Marxism and the theory of human personality*, London, Lawrence and Wishart 1975 – Georgi Plekhanov, *On the question on the individual's role in history*, Selected Philosophical Works, t. II, Moscow 1976, Progress Publishers, pp. 213-315. - Πβ. και Γρ. Καραφύλλης, *Το πρόβλημα των ιστορικών παραγόντων στην ελληνική σοσιαλιστική σκέψη κατά την περίοδο 1884-1919*, αδημοσ. διδ. διατρ., Ιωάννινα 1989, σσ. 327-335. για την αντίληψη της προσωπικότητας από τους Έλληνες σοσιαλιστές της περιόδου αυτής.

αοριστολογική. Για τον λόγο αυτόν απαιτείται να προβούμε σε ορισμένες απαραίτητες διευκρινίσεις: πρώτον, ότι από τις ιδέες και τις πράξεις των προσώπων του παρελθόντος εκείνες που κινούνται σε μία μεσαία γραμμή ως προς τα πράγματα διακινδύνευσης και δεν επηρεάζουν επιβαρυντικά ή ενισχυτικά την παροντική πράξη γίνονται συνήθως αποδεκτές από τη συμβιβασμένη κοινότητα ή μένουν στο επίπεδο της θετικής αποτίμησης της τιμότητας και του ήθους των προσώπων που τις εξέφρασαν ή τις εφάρμοσαν. Δεύτερον, εν αντιθέσει προς τις προηγούμενες, οι ιδέες και οι πράξεις που επηρέασαν βαθιά την ιστορική γραμμή και χάραξαν την πορεία της κοινωνίας για ένα μεγάλο διάστημα ή που δοκίμασαν τη δυναμική τους - έστω και χωρίς επιτυχία - σε ένα κόσμο συγκρουόμενο έχουν συνήθως μία αντίστοιχη των προσανατολισμών τους αποδοχή από το κοινωνικό σώμα που προσβλέπει στις ίδιες κατευθύνσεις. Τρίτον, και στην περίπτωση αυτή - πέραν του συγκεκριμένου περιεχομένου - μένει το φορμαλιστικό status των ιδεών και των πράξεων, το οποίο και σχηματοποιείται στα εξωτερικά στοιχεία που αναφέραμε στην πρώτη περίπτωση, συνεπικουρούμενα και από τη συνέπεια στην υποστήριξη των απόψεών τους και από την αγωνιστική τιμιότητα και την αφοσίωση στο φρονεΐν και στο πράττειν. Τα έκδηλα αυτά χαρακτηριστικά που αποτιμώνται σήμερα ως θετικά και κανονιστικά δεν ανευρίσκονται de facto στην πολιτική συμπεριφορά και πράξη, σε μια εποχή, όπως η δική μας, όπου η οικονομία έχει καταστεί υποκείμενο της ιστορίας και η πολιτική πράξη έχει εκπέσει στο επίπεδο της διαχείρισης. Γι' αυτό, το ήθος και ο χαρακτήρας των θετικώς αποτιμημένων προσώπων - που προσιδιάζουν βέβαια και σε μια γενικότερη ανθρωπιστική ιδεολογία - πρέπει να προβληθούν ως αντίδοτο στην αρνητικότητα της πράξης που συνοδεύεται, κατά κανόνα, και από την ατιμία, τη σκληρότητα και την έλλειψη ανθρωπιάς.

Το παραπάνω σχήμα μπορεί να βρει εφαρμογή και στην ιδεολογία και την πράξη της ευρύτερης Αριστεράς, στο εσωτερικό της οποίας επισυνέβησαν, κατά την ιστορική της διαδρομή, και ενέργειες μεγαλοσύνης αλλά καταγράφηκαν και διαθέσεις και στάσεις που είναι ή αποτιμήθηκαν ιστορικά ως μικρότητες. Αλλά, ας μείνουμε όμως μόνο στο πρώτο. Στον αριστερό λοιπόν χώρο - που κατά κανόνα κινήθηκε στα

όρια της διακινδύνευσης – λειτούργησαν πρόσωπα υψηλού φρονήματος, τα οποία αφιερώθηκαν χωρίς αναστολές στην υλοποίηση των ιδεών της κοινωνικής αλλαγής και της δίκαιης και ελεύθερης κοινωνίας. Γι' αυτό και η ανάσυρση από την αγλύ του παρελθόντος και η προβολή τέτοιων προσώπων δεν είναι έκθεση μιας εικονικής πραγματικότητας, αλλά η σκέψη και η δράση μιας άσαρκης παρουσίας τους που έχει δυνητικό παραδειγματισμό. Το σημερινό μου, λοιπόν – πέραν της φοροτιμητικής παραμέτρου - συνιστά και μια χρηστική αναφορά στους ευφυείς και ασυμβίβαστους διανοούμενους της Αριστεράς, οι οποίοι πάντα σχεδόν χάνουν στο μεταίχμιο των μεγάλων αλλαγών, αλλά που κερδίζουν στην εκτίμηση και την αποτίμηση των μεταγενεστέρων.

3. Το ενδεικτικό παράδειγμα του Παντελή Πουλιόπουλου

Ως δυναμικό παράδειγμα, όπως δηλώσαμε και στην αρχή του άρθρου μας, θα προβάλουμε την περίπτωση ενός από τους πλέον αξιόλογους μαρξιστές του Μεσοπολέμου, του Παντελή Πουλιόπουλου,³ στο πρόσωπο του οποίου συνοψίζονται τα παραπάνω χαρακτηριστικά. Πτυχιούχος της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, επίστρατος στην εκστρατεία της Μικράς Ασίας το 1921, εκδότης του *Ερυθρού Φρουρού* και του *Παλαιού Πολεμιστή, Πρόεδρος της Πανελληνίας Ομοσπονδίας Παλαιών Πολεμιστών και Θυμάτων Στρατού*,⁴ καταδικασμένος το 1922 για αντιπολεμική δράση, εξορισμένος το 1925 για τις θέσεις του περί το *μακεδονικό*, κυρίως όμως Γραμματέας του ΚΚΕ από το 1924 έως το 1926 και διαγραμμαμένος το 1927. Πρωτεργάτης στο *Νέο Ξεκίνημα* το 1927 και στο *Σπάρτακο*⁵ το 1928, στην ΟΚΔΕ με

3 Για την προσωπικότητα και τις ιδέες του βλ Δ. Λιβιεράτος, *Παντελής Πουλιόπουλος, ...* καθώς και τη σχετ. βιβλιογρ. στη σημ. 1 του παρόντος. Πβ. Α. Λιάκος, «Παντελής Πουλιόπουλος: Πώς εγγράφεται η θεωρία στην κοινωνία», *Τα Ιστορικά*, 18-19 (1993), 241-254, Λαμπάτος, Γ., «Ο Π. Πουλιόπουλος και ο μαρξισμός του μεσοπολέμου», *Ιδεοκίνηση*, αρ. 6 (Δεκ. 1992), 69-73. - Για την αριστερή αντιπολίτευση στην οποία ανήκει ο Πουλιόπουλος βλ. συνολικά Δ. Λιβιεράτος, *Η Αριστερή Αντιπολίτευση στην Ελλάδα 1926-1936. Ο τροτσκισμός στην Ελλάδα 1936-1946*, Ενότητα, Αθήνα 2000. Βλ. ακόμη και Δημήτρης Κατσορίδας, Δημήτρης, Λιβιεράτος, Κώστας Παλούκης, *Ο ελληνικός τροτσκισμός, Ένα χρονικό, 1923-1946*, Φιλίστωρ, Αθήνα 2003.

4 Π. Πουλιόπουλος, *Πόλεμος κατά του πολέμου, Αποφάσεις του Πρώτου Πανελληνίου Συνεδρίου Παλαιών Πολεμιστών και Θυμάτων Στρατού (Αθήνα 5-9 του Μάη 1924)*, Πηγή: Εκδόσεις «Διεθνής Βιβλιοθήκη», Αθήνα 1975.

5 Για τα άρθρα του βλ. *Σπάρτακος* (Αριστερή Αντιπολίτευση του ΚΚΕ), *Κείμενα 1928*, εκδόσεις Ουτοπία, Αθήνα 1982 και *Σπάρτακος* (Όργανο της Κομμουνιστικής Αντιπολίτευση, ομάδα «Σπάρτακος»), *Κείμενα 1930-1932*, εκδόσεις Ουτοπία, Αθήνα 1986. Για τον Σπάρτακο πβ. και Νούτσος Παναγιώτης, «Σπάρτακος», *Δωδώνη*, μέρος

τον Μιχάλη Ράπτη το 1934 και στην ΕΟΚΔΕ το 1938, ως μέλος της Δ΄ Διεθνούς. Σύλληψη το 1938 και φυλάκιση στην Ακροναυπλία, έγκλειστος στο στρατόπεδο της Λάρισας στη συνέχεια και εκτέλεση στην τοποθεσία Νεζερό,⁶ μαζί με άλλους εκατό περίπου αντιστασιακούς από τα ιταλικά στρατεύματα κατοχής ως αντίποινα για την ανατίναξη της γέφυρας του Κούρνοβου. Παντελής Πουλιόπουλος, δικηγόρος Αθηνών, Γραμματέας του ΚΚΕ και εκτελεσμένος το 1943. Στα 43 του χρόνια κλείνει ο κύκλος μιας σύντομης αλλά έντονης ζωής ενός ανθρώπου αφοσιωμένου απολύτως στον κοινωνικό αγώνα.

Πριν υπεισέλθω στην ουσία της συζήτησης, θα ζητήσω προκαταβολικά την αισθητική σας συναίνεση για τη χρήση μιας ορολογίας και φρασεολογίας της εποχής, την οποία θα ακολουθήσω προκειμένου να μεταφέρω το άκουσμα των ιδεών του Πουλιόπουλου, να αποδώσω επακριβώς τις σημαντικότερες απόψεις του και να προσεγγίσω κριτικά την κοινωνική του ανάλυση. Θα αρχίσω από τη γενική αποτίμηση ότι εκτιμάται ως μαρξιστής που έχει αυτόνομη σκέψη, διανοείται και δεν ακολουθεί δεδομένες αποφάσεις, ιδέες και πολιτικές θέσεις οργάνων που τις επιβάλλουν είτε χωρίς να προηγηθεί διαλεκτική συζήτηση είτε με αυθαίρετο και δογματικό τρόπο. Ακολουθώντας ως γραμμή πλεύσης τη βασική αυτή αρχή, έλαβε μέρος με δυναμικό και αποφασιστικό τρόπο σε όλες τις συζητήσεις του ΚΚΕ είτε ως ανώτατο στέλεχος του είτε ως αντίπαλος και διαγραμμαμένος. Η συμμετοχή του αυτή, θεσμική και θεωρητική, αποτελεί συμβολή στον προβληματισμό που αναπτύχθηκε για την ανάλυση και τη διαρρύθμιση της κοινωνίας, αλλά παράλληλα και αναπόφευκτα τον έθεσε στον κύκλο των σκληρών αντιπαράθεσεων στη δονούμενη από συγκρούσεις αριστερά της εποχής του.

Ο Πουλιόπουλος δραστηριοποιείται στο ενθουσιώδες πολιτικό περιβάλλον που δημιουργήθηκε με την πρώτη και νικηφόρα κοινωνική επανάσταση του κομμουνισμού και αγωνίστηκε με την αυταπάρνηση των αριστερών του καιρού του για την ανατροπή του υπάρχοντος αστικού κοινωνικού καθεστώτος, ακολουθώντας τη γνωστή μαρξική

τρίτο, ΙΣΤ΄(1987), 231-234 - Ευρύτερα για τον Πουλιόπουλο βλ. ακόμη *II*.

Πουλιόπουλος, Άρθρα, θέσεις και πολεμικές, Πρωτοποριακή Βιβλιοθήκη.

6 Κ. Καστρίτης, *Από την Ακροναυπλία στο Νεζερό*, Εκδόσεις Εργατική Πρωτοπορία.

προτροπή⁷ που θέτει τη μελέτη και την ανάλυση της πραγματικότητας υπό την πολιτική δράση για να την αλλάξει. Ο Πουλιόπουλος ως διανοούμενος και ακτιβιστής εκφράζει με έναν δυναμικό τρόπο ταυτοχρόνως και τη σοσιαλιστική διάνοηση αλλά και την κοινωνική πράξη που συνδέεται με τους αντικειμενικούς στόχους και τα συμφέροντα της εργατικής τάξης. Σε πρόωρη φάση η παράμετρος αυτή των δύο δράσεων μέσα στη νεοελληνική κοινωνία της εποχής του είναι επόμενο να εμπεριέχει αντιφάσεις στη διαδικασία πρόσληψης και ενεργοποίησης ενός κομμουνισμού που ήθελε να είναι επιστημονικός μέσα στο ολίγον περιθωριακό από μαρξιστική άποψη περιβάλλον.

Τρεις είναι, κατά γενική ομολογία, οι άξονες που μπορούν να καταγραφούν στη θεωρητική συνεισφορά του Πουλιόπουλου. Ο βασικότερος όλων είναι η ίδια η ανάλυση της νεοελληνικής κοινωνίας του Μεσοπολέμου, η οποία θεμελιώνεται σε μαρξικές και μαρξιστικές θέσεις και αρχές, δεύτερος είναι ο άξονας που εμπεριέχει τη στάση που κρατεί απέναντι στις θεμελιώδεις αναλύσεις και προτάσεις που διατύπωσε ο Λένιν και τις οποίες υπερασπίζεται με καθαρότητα και τρίτος η εισαγωγή των αντιλήψεων του Τρότσκι στο κομμουνιστικό κίνημα της Ελλάδας για τη διαρκή επανάσταση, αντιλήψεις όμως τις οποίες δεν αντιπαραβάλλει, αλλά συνθέτει και εντάσσει στη λενινιστική γραμμή, προβάλλοντας τη δυάδα Λένιν - Τρότσκι με επικεφαλής και προεξάρχοντα τον πρώτο. Για τον λόγο αυτό και δεν θα προβούμε στην περαιτέρω καταγραφή και ανάλυση των λενινιστικών θέσεων, αφού αυτές τις εκλαμβάνει ως υπόβαθρο και για τις θέσεις του Τρότσκι,⁸ αλλά και για την ανάλυση της ελληνικής κοινωνίας. Τα ζητήματα αυτά τα πραγματεύεται στο βιβλίο που εκδίδει το 1934 υπό τον τίτλο, *Δημοκρατική ή σοσιαλιστική επανάσταση στην Ελλάδα*,⁹ που είναι και το

7 11. «Die Philosophen haben die Welt nur verschieden *interpretiert*; es kommt aber darauf an, sie zu *verändern*», Marx-Engels, *Werke*, Band 3, Dietz Verlag Berlin, 1969 Seite 533 ff., (Καρλ Μαρξ, 11η θέση για τον Feurbach: «οι φιλόσοφοι έχουν απλά ερμηνεύσει τον κόσμο με διάφορους τρόπους. Το θέμα είναι να τον αλλάξουμε».

8 Σχετικά με τον Τρότσκι, βλ. τα έργα του: Trotsky L., *Writings of Leon Trotsky*, Pathfinder Press, Νέα Υόρκη 1979 - *The Challenge of the Left Opposition (1923-25)*, Pathfinder, New York, 2002 - *The Challenge of the Left Opposition (1926-27)*, (1928-29), Pathfinder, New York, 2003 και σε μτφρ., Λ. Τρότσκι, *Στην υπεράσπιση του Μαρξισμού*, Αλλαγή, Αθήνα 1980 - *Η διαρκής επανάσταση*, Αλλαγή, Αθήνα 1982 και *Η προδομένη επανάσταση*, Αλλαγή, Αθήνα 1984.

9 Π. Πουλιόπουλος, *Δημοκρατική ή σοσιαλιστική επανάσταση στην Ελλάδα*; πρόλογος Δ. Λιβιεράτος, εισαγ. Α. Μπόλαρης, εκδ. Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο-Εργατική Δημοκρατία, Αθήνα-

σημαντικότερο έργο του. Εκεί διατείνεται ότι η ομάδα που έχει ορισθεί (διορισθεί) επικεφαλής του ΚΚΕ είναι γραφειοκρατική, δεν ακολουθεί το σχήμα Λένιν-Τρότσκι που είδανε παραπάνω και συνακόλουθα τα βασικά σημεία της μαρξιστικής παράδοσης, αλλά εντάχθηκε σε μια νέα τακτική και στρατηγική που έχει λάβει το σχήμα και τη φόρμα των θέσεων και των αντιλήψεων του Στάλιν και αποκαλείται 'σταλινισμός'. Αντίθετα, ο ίδιος υποστηρίζει ότι ακολουθεί τη μαρξική και μαρξιστική παράδοση και προβαίνει σε μια διεξοδική και συστηματική έκθεση του *επαναστατικού μαρξισμού*, τον οποίο και συνδέει με τη *διαρκή επανάσταση*.

4. Η δομή της νεοελληνικής κοινωνίας, η γενικότερη επαναστατική διαδικασία και το δημιουργούμενο καθεστώς

Τα βασικά ζητήματα της θεωρητικής ενασχόλησης του Πουλιόπουλου που μόλις επισημάναμε παραπάνω, δηλαδή η ανάλυση της δομής της νεοελληνικής κοινωνίας και η επαναστατική της προοπτική καθώς και η εισαγωγή μιας σχηματοποιημένης μορφής των αντιλήψεων του Τρότσκι στη φόρμα της *διαρκούς επανάστασης* χρωματίζονται από τη δυναμική του παρουσία και στο επίπεδο μιας δυναμικής τους εφαρμογής στην οποία καταγράφεται η καθοριστική συνεισφορά του. Στο πρώτο ζήτημα όμως πρέπει να απαντήσει κυρίως στο ερώτημα για την 'ωριμότητα' των συνθηκών, προκειμένου να αρχίσει η επαναστατική διαδικασία. Δεν υπεκφεύγει εν προκειμένω, αλλά απαντά ότι και στην Ελλάδα οι οικονομικές συνθήκες και οι ταξικές συγκρούσεις δεν είναι ανώριμες για να προχωρήσουν οι επαναστατικές δυνάμεις προς τη σοσιαλιστική επανάσταση. Τη θέση αυτή τη στηρίζει στην κρίση ότι η επαναστατική ωριμότητα σε μια χώρα δεν υπόκειται μόνο στο επίπεδο της σχετικής ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων, αλλά και στην αντίστοιχη ανάπτυξη της ταξικής πάλης, προϋποθέσεις που υπάρχουν και δυναμοποιούνται στη χώρα¹⁰, μολονότι προς το παρόν είναι αδύναμες οι

Λευκωσία 2006 - Βλ. και Κατσορίδας Δ., «Παντελής Πουλιόπουλος: μια διαφορετική ανάλυση για το χαρακτήρα του ελληνικού καπιταλισμού», *Θέσεις*, 50 (1994), 123-136.

¹⁰ *Δημοκρατική ή σοσιαλιστική επανάσταση στην Ελλάδα;*, σσ. 30-32.

πρώτες και σχετικά έντονη η δεύτερη. Η παρατηρούμενη αυτή αδυναμία δεν αφορά το χαρακτήρα των κυρίαρχων αστικών σχέσεων και τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής στον οποίο ενσωματώνονται και όλες τις προκαπιταλιστικές μορφές παραγωγής. Συγκεκριμένα τονίζει ότι «οι καπιταλιστικές σχέσεις έχουν οριστικά επικρατήσει στην οικονομική ζωή της χώρας ... και ότι υπάρχει κιόλας ένα ισχυρό προλεταριάτο... Έτσι ...μπορούμε σοβαρά να αντικρύζουμε ... την προοπτική της προλεταριακής επανάστασης και ηγεμονίας του προλεταριάτου μέσα στο συμμαχικό του συνασπισμό με την αγροτική φτωχολογία ενάντια στην κυριαρχία της ελληνικής μπουρζουαζίας».¹¹ Αυτό, βέβαια, δικαιολογεί την παρακάτω ανάλυση, μολονότι θα περίμενε κανείς να υπάρχει μία ισοσταθμία μεταξύ οικονομίας και κοινωνικής πάλης που γεννιέται ακριβώς από αυτή την οικονομική ανισότητα. Μπορεί, όμως, να ισχυρισθεί κάποιος ότι η ιδεολογική ριζοσπαστικοποίηση είναι και αποτέλεσμα λειτουργίας του υποκειμενικού παράγοντα που δυναμοποιεί τις αντιδράσεις και την ένταση των ταξικών συγκρούσεων. Πάντως, είναι επόμενο σ' αυτή τη γραμμή πλεύσης να απορρίπτει ο Πουλιόπουλος την ανάλυση της 6ης Ολομέλειας του ΚΚΕ για αστικοδημοκρατική επανάσταση και να αντιτείνει ότι βάσει των κυρίαρχων οικονομικών σχέσεων, που είναι καπιταλιστικές, αυτή μπορεί να είναι μόνο προλεταριακή. Τα σημεία αυτά αποτελούν την πεμπτουσία της συγκεκριμένης εργασίας του και θεμελιώνονται εξειδικευμένα στην αστικοδημοκρατική εξέλιξη, τη βιομηχανική ανάπτυξη, την αγροτική μεταρρύθμιση, τη δημογραφική αποτύπωση αστικής και εργατικής κατάστασης στην Ελλάδα, και τη λειτουργία του ξένου κεφαλαίου στη χώρα και επομένως λόγω της προφανούς πληρότητας και της συστηματικότητάς της είναι σημαντική στην εγχώρια μαρξιστική βιβλιογραφία.

Όπως προκύπτει από την παραπάνω καταγραφή των βασικών σημείων της εργασίας του Πουλιόπουλου για την οικονομική δομή της χώρας και την ύπαρξη κοινωνικών δυνάμεων που συγκρούονται ως αντίπαλες τάξεις, η Ελλάδα μπορεί να ενταχθεί στη γενικότερη επαναστατική διαδικασία και προοπτική και επομένως να απορριφθεί γι' αυτήν η

11 Στο ίδιο, σ. 44.

«σταλινική στρατηγική»¹² για το χαρακτήρα της επανάστασης ως αστικοδημοκρατικής και να ακολουθηθεί ο αντίστοιχος προλεταριακός και σοσιαλιστικός που προτείνει και προκύπτει, κατά τη δική του ανάλυση και εκτίμηση, από τις συνθήκες. Θα μπορούσε, βέβαια, κάποιος να θεωρήσει την επιχειρηματολογία και τα στοιχεία που παραθέτει ο Πουλιόπουλος ως ερμηνεύσιμα και όχι ως απολύτως δεδομένα και με βάση την προσέγγιση αυτή να μιλήσει για έναν εκβιασμό, μία βεβιασμένη ώθηση προς την επαναστατική διαδικασία. Πάντως, επακόλουθο της δικής του ερμηνείας και της δικής του πρότασης είναι και η απόρριψη μιας μετάθεσης της εφαρμογής της δικτατορίας του προλεταριάτου στο μέλλον και όχι στο άμεσο παρόν, εφαρμογή που θα πραγματοποιηθεί μέσα από τον αστικό μετασχηματισμό, που θα είναι έργο μιας άλλης μορφής δικτατορίας, της δημοκρατικής δικτατορίας.¹³ Η ενδιάμεση αυτή δικτατορία θα περιλαμβάνει τον αναγκαίο αστικό εκσυγχρονισμό - που δεν θα έχει πραγματοποιηθεί μέχρι τότε - θα στηρίζεται στην εργατική τάξη και τη μεσαία και φτωχή αγροτιά, αλλά δεν θα θίγει τις υπάρχουσες καπιταλιστικές σχέσεις. Φαίνεται, λοιπόν, εδώ ότι το πολιτικο-οικονομικό καθεστώς που δημιουργείται στο πλαίσιο αυτό θα είναι στην ουσία ένα αντιφατικό καθεστώς που θα υπηρετεί τα συμφέροντα δύο διαφορετικών τάξεων, οι οποίες εκφράζουν διαφορετικές σχέσεις παραγωγής και άρα είναι αντιτιθέμενες όχι μόνον οι τάξεις αλλά και οι συνακόλουθες παραγωγικές σχέσεις. Οι αδύναμες σχέσεις στο πεδίο αυτό είναι οι νεοδημιουργούμενες σχέσεις παραγωγής, οι σοσιαλιστικές δηλαδή σχέσεις, οι οποίες και θα συνυπάρχουν με τις ισχυρές καπιταλιστικές σχέσεις και τα πολιτικά υποκείμενα που τις εκφράζουν. Έτσι το 'προλεταριάτο' και η 'αστική τάξη' οδηγούνται στην ταξική συνεργασία και στην αναπόφευκτη ήττα του πρώτου, γι' αυτό και τίθεται ως καθήκον μιας μαρξιστικής αριστεράς η ακύρωση αυτής της στρατηγικής και των σχετικών αποφάσεων.¹⁴

12 Π. Πουλιόπουλος, «Η 'αστικοδημοκρατική' ιλαροτραγωδία τού Σταλινισμού στην Ελλάδα», *Σπάρτακος* (1-2-1934), σσ. 1-4.

13 *Δημοκρατική ή σοσιαλιστική επανάσταση στην Ελλάδα;*, σσ. 26-27.

14 Στο ίδιο, σ. 214.

Ο Πουλιόπουλος απορρίπτει και τη θεωρία της οικοδόμησης του σοσιαλισμού σε ένα μόνο κράτος, τη λεγόμενη θεωρία της *εθνικής οικοδόμησης*¹⁵ του σοσιαλισμού, η οποία αντιφάσκει με την ύπαρξη του διεθνούς ιμπεριαλισμού και την αγορά που έχει επεκταθεί παντού. Επειδή, λοιπόν, οι κυρίαρχες οικονομικές σχέσεις έχουν διεθνοποιηθεί και οδηγούν προς την παγκόσμια επανάσταση δεν μπορεί να υπάρξει η μερικότητα μιας μεμονωμένης νησίδας στην άμεση σοσιαλιστική προοπτική. Για τον λόγο αυτό ο Πουλιόπουλος εντάσσει τη μερικότητα της επανάστασης σε μια χώρα στη γενικότητα της διεθνούς και παγκόσμιας επανάστασης, προβάλλοντας τις διεθνικές δυνάμεις και αφήνοντας στην άκρη τον εθνικό δρόμο και την έκπτωση του διεθνισμού στην υπεράσπιση και μόνο της Σοβιετικής Ένωσης. Στο πλαίσιο αυτό απορρίπτει και το ελάχιστο των υλικών προϋποθέσεων μιας χώρας για την επανάσταση, χαρακτηρίζοντας τις ως *εθνικορεφορμισμό* και *σοσιαλπατριωτισμό*,¹⁶ γιατί είναι παράλογο να ζητείται και να ελέγχεται το επίπεδο των υλικών προϋποθέσεων σε κάθε χώρα από τη στιγμή που η διεθνής αλληλεξάρτηση των εθνικών οικονομιών και ο διεθνής καταμερισμός έχουν δημιουργήσει μία ενιαία καπιταλιστική οικονομία. Άρα, μέσα στο πλαίσιο αυτό, το κριτήριο ωριμότητας - για το οποίο συζητήσαμε και προηγουμένως - είναι αντιδραστικό και διαφορετικό σε κάθε χώρα και επειδή οι μικρότερες οικονομίες στηρίζουν τις ισχυρότερες, είναι επόμενο ότι το επαναστατικό κριτήριο δεν είναι η κατά χώρα 'ωριμότητα' ως κριτήριο σοσιαλιστικής αλλαγής, αλλά η υπάρχουσα ήδη υπερωριμότητα της διεθνούς καπιταλιστικής οικονομίας.

Ο Πουλιόπουλος υποστηρίζει ορθώς ότι δεν υπάρχουν αμιγή οικονομικά συστήματα,¹⁷ αλλά μαζί με το καθοριστικό και ισχύον οικονομικό σύστημα συνυπάρχουν σε δεύτερο επίπεδο επιβιώσεις των προηγούμενων συστημάτων, οι οποίες και πρέπει να υπερβαθούν. Οι επιβιώσεις αυτές, στο δεδομένο ιστορικό πεδίο, είναι κυρίως οι καθυστερημένες αγροτικές δομές που πρέπει να ανασυγκροτηθούν με τις ανάλογες μεταρρυθμίσεις και την προφανή κατάργηση των

15 Στο ίδιο, σσ. 150-151.

16 Στο ίδιο, σ. 30.

17 Στο ίδιο, σσ. 43-44.

φεουδαλικών υπολειμμάτων. Εδώ έχουμε στοιχεία της αστικοδημοκρατικής επανάστασης, αλλά αυτή ρυθμίζεται και ελέγχεται ως προς τα οικονομικά δεδομένα που πρέπει να αλλάξουν από το επαναστατικό κόμμα και τις κοινωνικές δυνάμεις που ελέγχουν πολιτικά και αυτή τη φάση της επαναστατικής διαδικασίας και δεν χρειάζεται να υπάρχει αντίστοιχο πολιτικό υποκείμενο αστικού χαρακτήρα.

5. Το νόημα και η σημασία της διαρκούς επανάστασης

Ο τρίτος άξονας στο σημαντικό πόνημα του Πουλιόπουλου είναι, όπως σημειώσαμε ήδη, η πραγμάτευση του ζητήματος της *διαρκούς επανάστασης*, την οποία πρώτος εισήγαγε και υιοθέτησε υπό το ερμηνευτικό και συστηματικό σχήμα που της προσέδωσε ο Τρότσκι¹⁸. Ο τελευταίος συνδέει και ανάγει την αρχική διατύπωση για τη συγκεκριμένη επανάσταση στον ίδιο το Μαρξ, ο οποίος είχε μιλήσει για τη σαφή διάκριση της αστικής από την προλεταριακή επανάσταση και ο Πουλιόπουλος προβάλλει την τροτσικιστική θέση ότι η διαρκής επανάσταση ως θεωρία «είναι τόσο του Λένιν και του Τρότσκι όσο και του αρχικού της θεμελιωτή, του Καρλ Μαρξ»¹⁹. Διευκρινίζει ακόμη ότι οι σχετικές διαφωνίες που εκφράστηκαν στο ζήτημα αυτό μεταξύ Λένιν-Τρότσκι και Λούξεμπουργκ ξεκαθαρίστηκαν από τον τρόπο με τον οποίο έγινε, νίκησε και προχωρεί η Ρωσική Επανάσταση. Η πρόταξη του θεμελιωτή της επαναστατικής θεωρίας, του ίδιου δηλαδή του Μαρξ, και κατόπιν των κυριότερων μαρξιστών, όπως ο Λένιν, η Λούξεμπουργκ αλλά και ο Τρότσκι, καθιστά αδύναμο και μικρό το θεωρητικό και πρακτικό μέγεθος του Στάλιν, ο οποίος καταδικάζει και απορρίπτει τη διαρκή επανάσταση, επειδή, δήθεν, αγνοεί τις αντικειμενικές συνθήκες και αρνείται τις φάσεις της επαναστατικής διαδικασίας, χαρακτηρίζοντάς την ως *εξαγωγή της επανάστασης* χωρίς να συντρέχουν οι απαραίτητοι όροι. Το πρόταγμα αυτό του Πουλιόπουλου για τον θεμελιωτή της

18 L. Trotsky, *Die permanente Revolution*, Wilmersdorf, Berlin 1930 - Λ. Τρότσκι, *Η διαρκής επανάσταση*, Αλλαγή, Αθήνα 1982.

19 *Δημοκρατική η σοσιαλιστική επανάσταση*, σ. 138. –Βλ. συνολικά για τη *διαρκή επανάσταση* στους Μαρξ, Λένιν, Λούξεμπουργκ, Τρότσκι, στο ίδιο, σσ. 156-172. - Ιδιαίτερα για τον Μαρξ παραπέμπει στην *Προσφώνηση της Κεντρικής Επιτροπής στην Ένωση των Κομμουνιστών το Μάρτη του 1850*, Καρλ Μαρξ, Φρίντριχ Ένγκελς, «Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος», εκδ. Ηριδανός, χ.χ, σ. 159.

διαρκούς επανάστασης καθιστά ανακόλουθο τον Στάλιν και ως προς τον θεμελιωτή και ως προς τους κυριότερους εκφραστές της και άρα ασυνεπή ως προς τη θεμελιώδη θέση του Μαρξ αλλά και ως προς τις προτάσεις εφαρμογής της από τον Λένιν. Επομένως, όσα υποστηρίζει θεωρητικά και όσα πράττει εναντίον του τωρινού και ζωντανού εκφραστή της, του Τρότσκι, χαρακτηρίζοντάς τον και ως τον μεγαλύτερο εχθρό του λενινισμού και του κομμουνιστικού κινήματος είναι αστήρικτα και ασφαλώς απορριπτέα. Συνακόλουθα στον ίδιο κάλαθο αποτίθενται και όλες οι θέσεις που υιοθετούνται στο πλαίσιο του 'σταλινισμού' από την κυρίαρχη ομάδα του ΚΚΕ, όπως η απόρριψη της συγκεκριμένης επαναστατικής διαδικασίας και της εξαρχής δικτατορίας του προλεταριάτου, η υιοθέτηση των σταδίων κ.λπ.²⁰ ανάγονται σε μια αγνόηση, αναθεώρηση και μετατροπή της επαναστατικής θεωρίας, πόσο μάλλον αφού η επαναστατική διεύθυνση, η δικτατορία, δηλαδή, του προλεταριάτου ταυτίζεται με τη γραφειοκρατία και τη μονοκρατορία του Κομμουνιστικού Κόμματος και το σοσιαλιστικό καθεστώς μεταλλάχθηκε σε καπιταλισμό του κράτους που ανέλαβε και διευθύνει την οικονομία.

Ο Πουλιόπουλος, αφού πρόταξε τις θέσεις των κλασικών για τη 'διαρκή επανάσταση' και απέρριψε τις θέσεις του 'σταλινισμού' ως ανακόλουθες και αντιφάσκουσες με αυτές, καταθέτει τη δική του πρόσληψη και κατανόηση του περιεχομένου της *διαρκούς επανάστασης*.²¹ Καταρχήν αποδέχεται ότι ο συγκεκριμένος όρος εμπεριέχει και δηλώνει τη σύνδεση των δύο μορφών της επανάστασης σε αναπόσπαστη διάρκεια και χωρίς να μεσολαβεί καμιά χρονική ασυνέχεια και διακοπή. Κατά τη φάση της αστικοδημοκρατικής επανάστασης αίρονται όλα τα καθυστερημένα στοιχεία και οι εναπομείνουσες δομές της οικονομικής και πολιτικής εξουσίας του προκαπιταλιστικού καθεστώτος και επικρατεί η οικονομική εξουσία της αστικής τάξης, η οποία συνδέεται άρρηκτα με την προλεταριακή επανάσταση, η οποία εγκαθιδρύει την εξουσία της εργατικής τάξης,

20 *Δημοκρατική ή σοσιαλιστική επανάσταση*, σσ. 154-155.

21 Λ. Τρότσκι, *Η διαρκής επανάσταση*, "Τι είναι διαρκής επανάσταση; - Βασικές αρχές", μτφρ. Θ. Θωμαδάκης, εκδόσεις «Αλλαγή», Αθήνα, 1982, σσ. 154-155.

χωρίς να υπάρχει καμιά συνεργασία με αστικό κόμμα. Στην πρώτη, λοιπόν, φάση της επανάστασης κατισχύουν ακόμη οι σχέσεις της ελεύθερης αγοράς και υπάρχει η αντίστοιχη εξουσία των δυνάμεων αυτών, ενώ στη δεύτερη γίνεται η μετάβαση από τον καπιταλισμό στον κομμουνισμό χωρίς καμιά διαμεσολάβηση και κενό, όπως είδαμε παραπάνω. Έχουμε δηλαδή στη φάση του ιμπεριαλισμού πραγματοποίηση και ταυτόχρονη άρνηση της αστικής επανάστασης από την προλεταριακή. Εδώ μπορούμε να παρατηρήσουμε και να καταγράψουμε ένα ακόμη στοιχείο: τη δομική προέλευση του κομμουνισμού από τον καπιταλισμό, την ενιαία διαδικασία μετάβασης από την αστική δημοκρατία στην προλεταριακή εξουσία και τη διαδοχή της μιας από τη άλλη. Έτσι η επανάσταση γίνεται *διαρκής* μέσω της μετεξέλιξης της από τη μία μορφή στην άλλη.²² Να τονίσουμε ακόμη ότι ο Μαρξ με τη χρήση του όρου αυτού υπονοεί την αναγκαία και αντικειμενική εσωτερική σύνδεση αστικής και προλεταριακής επανάστασης, ως μιας ενιαίας διαλεκτικής διαδικασίας που συναρθρώνεται από δύο διακριτά στάδια, προϋποθέτοντας το δεύτερο το πρώτο. Αλλά και ο Τρότσκι που συμφωνούσε με τον Λένιν για το ρόλο του προλεταριάτου - μάλιστα ο ίδιος ο Τρότσκι είχε πει ότι πολλές φορές «εστάθηκε μαθητής του Λένιν»²³ - υποστήριζε την μετεξέλιξη της αστικοδημοκρατικής επανάστασης άμεσα σε προλεταριακή μέσω της εργατικής κυβέρνησης που θα μετασχηματίσει τις κοινωνικές σχέσεις με τη βοήθεια και των αγροτών. Πάντως το θεωρητικό πρόβλημα που μπορεί να προκύψει για το πλαίσιο αυτής της επαναστατικής φόρμας είναι το κατά πόσον στην ενιαία επαναστατική διαδικασία που την αποδέχονται όλου υπάρχει χρόνος καθυστέρησης στο αστικό στάδιο και στην αστική εξουσία που μπορεί εντέλει να καθυστερήσει, να σταματήσει ή και να ακυρώσει ακόμη την επαναστατική συνέχεια ή από την αρχή της διαδικασίας οι επαναστατικές δυνάμεις έχουν τον έλεγχο της πολιτικής εξουσίας. Κατά τον Πουλιόπουλο, δηλαδή, που ακολουθεί εν προκειμένω τον Τρότσκι, η επανάσταση δεν τελειώνει με το αστικό

22 Σημειωτέον ότι η πρωταρχική χρήση του όρου *διαρκής επανάσταση* έγινε από τους Ιακωβίνους το 1789 και δήλωνε την ανατροπή της απολυταρχίας και τη μετάβαση από την πολιτική και νομική ισότητα στην κοινωνική και οικονομική ισότητα.

23 *Δημοκρατική ή σοσιαλιστική επανάσταση ...*, σ. 136.

της στάδιο για να αρχίσει σε άλλη φάση η επόμενη, αλλά η κατάλυση των προκαπιταλιστικών και άλλων σχέσεων πρέπει να συνδυασθεί με την εγκαθίδρυση του κολλεκτιβισμού για τη θεμελιώδη αγροτική μεταρρύθμιση. Να μην περάσουμε δηλαδή από τις φεουδαρχικές σχέσεις σε εκείνες των ελεύθερων αγροτών και αφού αυτές αναπτυχθούν, κατόπιν να περάσουμε στις κολλεκτίβες. Βλέπουμε ότι και στην οικονομική ανάλυση και στο πολιτικό επίπεδο ο Πουλιόπουλος υιοθετεί τις θέσεις του Τρότσκι για τη διαρκή επανάσταση, γιατί αποδέχεται τη θέση του για το νόμο της ανισομερούς και συνδυασμένης ανάπτυξης, ότι δηλαδή τα προβλήματα της αστικο-δημοκρατικής εξέλιξης στις υπανάπτυκτες και καθυστερημένες κοινωνίες δεν μπορούν να λυθούν από την τοπική αστική τάξη, αλλά εκείνος που μπορεί να τα προωθήσει και να τα οδηγήσει προς λύση είναι μόνο το προλεταριάτο, γιατί εγκαθιδρύει δικτατορική εξουσία σε συνεργασία και συμμαχία με τους φτωχούς αγρότες και κατόπιν προχωρεί στη λήψη μέτρων που έχουν αστικοδημοκρατικό χαρακτήρα για τα άλυτα προβλήματα της αστικής δημοκρατίας και κατόπιν μέτρα για τη λεγόμενη σοσιαλιστική οικοδόμηση. Επειδή στο πεδίο αυτό είναι προφανής η αντίφαση μεταξύ του χαρακτήρα της σοσιαλιστικής οικοδόμησης και του χαμηλού επιπέδου των παραγωγικών δυνάμεων, ο Πουλιόπουλος ακολουθώντας τον Τρότσκι υποστηρίζει και προτείνει ότι τέτοιου είδους αντιφάσεις εντάσσονται και λύνονται στο επίπεδο της σοσιαλιστικής επανάστασης με την ανατροπή στου καπιταλισμού σε καίρια κέντρα.²⁴ Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι όπου πραγματοποιείται μια επανάσταση, όπως η Οκτωβριανή, ως το πρώτο βήμα για την παγκόσμια επανάσταση, δεν πρέπει να προστατεύεται. Τουναντίον η υπεράσπισή της πρέπει να γίνεται με αυταπάρνηση και η προστασία της να επιχειρείται με κάθε τρόπο.²⁵

Δύο ακόμα στοιχεία έχουμε να προσθέσουμε στην επαναστατική διαδικασία και τις προϋποθέσεις της. Πρώτον, η αστικοδημοκρατική ή σοσιαλιστική επανάσταση αναφέρεται άμεσα και στο πολιτικό

24 *Δημοκρατική ή σοσιαλιστική επανάσταση ...*, σσ. 30-33.

25 *Στο ίδιο*, σ. 23.

υποκείμενο που είναι αντιστοίχως το 'λαϊκό'²⁶ ή το 'ενιαίο εργατικό' μέτωπο, τα οποία συγκροτούνται προφανώς από διαφορετικά ιεραρχούμενες κοινωνικές τάξεις και έχουν διαφορετικό τελικό στόχο. Το 'λαϊκό' μέτωπο συνιστά μία συμμαχία, έστω και προσωρινή, με τη φιλελεύθερη αστική τάξη, η οποία και διατηρεί το μερίδιο (μέρος) της πολιτικής εξουσίας που κατέχει ήδη και από την οποία ασφαλώς δεν πρόκειται να παραιτηθεί οικειοθελώς, αυτοχειραγούμενη για να την παραδώσει στην εργατική τάξη. Άρα, η συνεργασία αυτή των δύο τάξεων δεν μπορεί να οδηγήσει στη σοσιαλιστική επανάσταση, αλλά είναι αδιέξοδη και οδηγεί αναπόφευκτα στη σύγκρουση. Αντίθετα, το εργατικό μέτωπο είναι το πολιτικό υποκείμενο των εργατικών τάξεων έχει επικεφαλής τους κομμουνιστές, έχει πολιτική και οργανωτική αυτονομία και σταθερό και ανυποχώρητο στόχο τη σοσιαλιστική επανάσταση. Με τα δύο μέτωπα συνδέεται αναπόσπαστα η οικονομική δομή ως προϋπόθεση της δραστηριότητας των τάξεων, η οποία συνιστά το δεύτερο στοιχείο. Το ξεκαθάρισμα του ζητήματος του οικονομικού παράγοντα - που παλιά είχε θέσει πρώτος ο Engels²⁷ - απορρίπτει και την εκδοχή και την υποβίβαση του μαρξισμού σε οικονομικό ντετερμινισμό.²⁸ Εξάλλου η σπουδαιότητα του οικονομικού παράγοντα στην εξέλιξη της ιστορίας δεν είναι μόνο μαρξική και μαρξιστική

26 Π. Πουλιόπουλος, *Τα λαϊκά μέτωπα - Ο 2^{ος} παγκόσμιος πόλεμος - Η δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου*, Μαρξιστική Έρευνα, Αθήνα 1976, σσ. 9-11.

28 Π. Πουλιόπουλος, *Συνοπτικές θέσεις για την πολιτική οικονομία και Πρόλογος στο βιβλίο του Ν.Μπουχάριν «Θεωρία του Ιστορικού Υλισμού»*, σ. 73, Κούριερ Εκδοτική, Αθήνα 2004.

προσέγγιση και δεν πρέπει να ταυτίζεται με την υλιστική αντίληψη της ιστορίας, γιατί έτσι αναιρεί με μηχανιστικό τρόπο τη διαλεκτική εξέλιξη της κοινωνίας και αποδέχεται την αναγωγή της στην απλούστευση του οικονομικού υλισμού. Κατ'αυτόν τον τρόπο όμως η οικονομία δεν καταλαμβάνει μόνο την πρωτοκαθεδρία, υποκαθιστώντας το υποκείμενο της ιστορίας που είναι οι άνθρωποι, οι οποίοι έτσι εντάσσονται σε έναν απόλυτο ντετερμινισμό των συνθηκών, γίνονται παθητικό παραγόμενο των σχέσεων παραγωγής και χάνουν τη θέση τους ως ένας από τους δύο καθοριστικούς παράγοντες στη δημιουργία και την εξέλιξη της ζωής.

6. Απόληξη και αποτίμηση

Η ευρεία ανάλυση που έγινε στα δύο προηγούμενα κεφάλαια για τη δομή της ελληνικής κοινωνίας και τη *διαρκή επανάσταση* έδειξε το διανοητικό ύψος, τη συνέπεια στην υποστήριξη των απόψεων και την αφιέρωση του Παντελή Πουλιόπουλου στον επαναστατικό αγώνα. Αν θέλαμε να πούμε συμπερασματικά δυο λόγια περαιτέρω για την μαρξιστική του ταυτότητα, θα τονίζαμε ότι είναι ένας από τους δυο τρεις πιο σπουδαίους διανοούμενους του Μεσοπολέμου, και συνεισέφερε σημαντικά στην πρόσληψη του μαρξισμού στην Ελλάδα και στη σύνδεσή του με το εργατικό κίνημα της χώρας. Ακτιβιστής, κομματικός και στρατευμένος διανοούμενος στον ελληνικό χώρο, ανήκε στην τριτοδιεθνική πτέρυγα του Κόμματος και συνέβαλε αγωνιστικά στην ένταξή του στην Κομμουνιστική Διεθνή. Σημαντική ήταν ακόμη και η συμβολή του στην εμπέδωση των αντιλήψεων του Λένιν ως διακριτή συνέχεια της μαρξικής σκέψης,²⁹ καθώς και στην καλλιέργεια των ιδεών του Τρότσκι σε σύγκρουση με εκείνες του συστήματος Στάλιν. Ο Λένιν όμως έφυγε νωρίς και κατόπιν σταθερά υποστήριξε τις θέσεις του Τρότσκι, αναπτύσσοντας ως ο πρώτος Έλληνας μαρξιστής τη θεωρία του για τη διαρκή επανάσταση, στην ειδική ερμηνεία που της είχε προσδώσει ο τελευταίος.

29 Γράφει κατά λέξη: «Μα γι' αυτόν ακριβώς το λόγο, επειδή είναι αληθινός μαρξιστής ο Λένιν κι όχι κανένας 'λενινιστής' είναι μεγάλη η θεωρητική συμβολή του στο ολοένα αναπτυσσόμενο δέντρο της μαρξιστικής θεωρίας», (*Δημοκρατική ή σοσιαλιστική επανάσταση στην Ελλάδα;*, σ. 109).

Ο Πουλιόπουλος, κατά την εκτίμησή μας, συνδυάζει την ταυτότητα του μαρξιστή διανοούμενου που έχει κατανοήσει πλήρως τη δομή της κοινωνίας και την αναγκαιότητα της επαναστατικής διαδικασίας με την ταυτότητα του ακτιβιστή που αφιερώνεται στον επαναστατικό αγώνα με τρόπο ανυποχώρητο και απόλυτα συνεπή. Η παρουσία στην πολιτική πρακτική χαρακτηρίζεται από έναν πρωτόγνωρο δυναμισμό, τον οποίο δεν υποστέλλει και όταν οδηγείται μπροστά στο εκτελεστικό απόσπασμα. Η βαθύτερη ανάλυση του θεωρητικού του έργου και η επαναστατική του συμπεριφορά μας επιτρέπει να πούμε ότι αποτιμά ως ορθή την εφταετία 1917-1923³⁰ στη Σοβιετική ένωση, διαδικασία που αφήνει να εννοηθεί ότι έπρεπε να ακολουθηθεί ως μπούσουλας για την εδραίωση και τη συνεχή προχώρηση των επαναστατικών αλλαγών.

30 Ομιλεί για ιδεολογική επανάσταση στην ΕΣΣΔ «προς την κατεύθυνση του ξαναγυρίσματος στη λενινιστική πολιτική του 1917-1923 ...», *ό.π.*, σ. 23.